

ANN-CATRIN ÖSTMAN

Knubbmorin, Handels-Maj och Mamsell Bygden

– tidiga lanthandlerskor i etnologiskt frågelistmaterial

Första handelsmannen var Eskolin från Eskos rusthåll i Mårtensby. Efter Honom hade hans syster Thilda en ”kamarhandel” i farstukammaren på Lill-Bärtas (hon var gift med husbonden Viktor Bergström). På 1880-talet hade ”arkangeliten” ”Fidelski” en handel i byn till sin död på 1890-talet. Efter Fidelski hade Karl Melen från Nybondas i Boxby handel i samma byggnad där Eskolin handlat.¹

Det här är en kortfattad skildring av handelsidkare som var verksamma i Sibbo i östra Nyland under slutet av 1800-talet, en period som medförde en genomgripande förändring av varudistribution på landsbygden. Olika slag av handel – småhandel, gårdfarihandel och marknadshandel – erbjöd försörjningsmöjligheter för landsbygdsbor. Efter att lanthandel hade tillåtits 1859 öppnades butiker av varierande art och storlek på landsbygden, både butiker för vilka tillstånd beviljats av länets guvernör och mindre så kallade ”kammarhandlar” eller ”knuthandlar” för vilka skatt inte betalades.² Långt senare, i början av 1950-talet, sändes den här beskrivningen till etnologiska forskare vid Åbo Akademi.

Utifrån frågelistmaterial som skildrar butikshandel på den svenskspråkiga landsbygden i Finland uppmärksammar jag de kvinnor som

1. M 215, Frågelista 4, 'Butikshandel på landsbygden', Kulturvetenskapliga arkivet Cultura, Åbo Akademi.
2. Se Aulis J. Alanen, *Suomen maakaupan historia* (Jyväskylä 1957), s. 212–218; Kim Kaarniranta, ”Elämää rahaa käärien ja velkoen”. *Pohjois-Karjalan maaseudun sekatavarakauppiat ja heidän velallisensa 1860- ja 1870-luvuilla* (Helsinki 2001), s. 34–38. Jfr Jouko Heinonen, *Markkinat ja toripäivät. Päijät-Hämeen markkinat ja torikauppa* (Lahti 2003), s. 18–42; Pekka Nevalainen, *Kulkukauppiasta kauppaneuvoksiin. Itäkarjalaisten liiketoimintaa Suomessa* (Helsinki 2016).

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

I början av 1950-talet påbörjade Helmer Tegengren, professor i etnologi, frågelistverksamhet vid Åbo Akademi. Som bilden visar fanns ortsmiddelare på olika håll i landet och det är Nils Storå, senare professor, som förevisar kartan. Detta arbete var nydanande såväl i metodiskt som tematiskt avseende och dessa forskare uppmärksammade landsbygdssamhället på nya sätt. Bild: Cultura KIVÅ, Åbo Akademi.

idkade lanthandel i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Liksom tidigare forskning visar dessa minnesskildringar att det var en heterogen grupp av människor som kunde – eller tvingades – utnyttja handel som en försörjningskälla. Bland de tidiga lanthandlarna fanns kvinnor och män, både besuttna och obesuttna från den aktuella orten, så kallade ståndspersoner eller stadsbor som flyttade med en ny näring till landsorten och gårdfarihandlare eller andra inflyttade som slog sig ned på orten.

Utgångspunkten för den här uppsatsen ligger således i ett konkret material, i den omfattande frågelistan ”Butikshandel på landsbygden” som sändes ut år 1953 av folklivsforskare och etnologer vid Åbo Akademi under Helmer Tegengrens ledning. Sammanlagt 216 svar sändes in och materialet omfattar cirka 250 sidor. Av dem som svarat på uppropet var mindre än en fjärdedel kvinnor.³ Dessutom utgår jag från intervju-

3. Uppskattningen av antalet sidor är summarisk men baseras på den renskrivna listan: en del av svaren rörde förmedling av jordbruksvaror och en del av frågelistsvaren sändes in efter en komplettering av frågelistan på 1960-talet. Samlingen ingår i de etnologiska samlingarna i det kulturvetenskapliga Cultura-arkivet. (I fortsättningen enbart utgående från nummer i frågelistsamlingen.)

material, som skapades av en stipendiat vid Svenska litteratursällskapets Folkkultursarkiv i slutet av 1960-talet. Detta utgör en beskrivning av folkliv i Närpes, men är mindre strukturerat än frågelistsvaren.⁴

Jag är intresserad av hur detta retrospektiva material kan användas för blottläggande av könade uppfattningar om handelsidkande. Hur synliggörs kvinnor som idkade handel på landsbygden och hur beskrivs deras försäljningsverksamhet i dessa minnesskildringar? Hur tolkas de kvinnor som idkade handel: framstår handelsaktiviteterna som något normalt för kvinnorna eller som något avvikande? I uppsatsen analyseras frågelistsvar utifrån ett intersektionellt perspektiv: således vill jag förstå hur uppfattningar om kön sammanlänkas med, länkas in i och påverkar andra skillnadsskapande aspekter. I det här avseendet fäster jag vikt vid beskrivningar av ålder och äktenskap samt uppfattningar om social position och synen på tillhörighet, det vill säga om personen ansågs höra hemma i lokalsamhället eller sågs som utifrån kommande.⁵ Som bakgrund till min läsning av dessa frågelistsvar fäster jag också vikt vid de olika diskursiva och institutionella kontexter inom vilka frågelistverksamheten formades.

I det tidigmoderna Sverige var handel av olika slag en viktig försörjningskälla för kvinnor: att kvinnor förhållandevis ofta idkade handel visar det omfattande projektet *Gender and Work*, vilket med fokus på vardagliga praktiker uppmärksammat olika försörjningsformer.⁶ Också andra historiska studier visar att handelsidkande kvinnor utgjorde en viktig och integrerad del av den lokala ekonomin i många

-
4. SLS 906, 'Anteckningar om folklivet i Närpes', Traditions- och språksamlingen, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
 5. För diskussion om begreppet intersektionalitet, se t.ex. Iris Marion Young, *Intersecting Voices: Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy* (New Jersey 1997); Paulina de los Reyes, Irene Molina & Diana Mulinari (red.), *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige* (Stockholm 2005). I få diskussioner om intersektionalitet uppmärksammas det agrara, se dock Sven-Erik Klinkmann (red.), *Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 811 (Helsingfors). I just denna studie saknas dock könsperspektiv.
 6. Maria Ågren (ed.), *Making a Living, Making a Difference Gender and Work in Early Modern European Society* (Oxford 2016), s. 30–32. I det här projektet har försörjningspraktiker studerats utifrån ett omfattande material, främst rättegångsmaterial. Resultatet gäller i första hand städer, både stora och små, eftersom de källor som rör landsbygd är förhållandevis få. Men också belägg från landsbygden som synliggör kvinnors handel finns.

städer i förmodern tid.⁷ I metodologiskt hänseende är det ofta svårt att synliggöra kvinnors försörjningsformer eftersom dessa sällan beskattades eller tillskrevs yrkesbenämningar.⁸ Därtill verkar en del av kvinnornas verksamhet ha försiggått i en gråzon, mellan det reglerade och det olagliga.⁹

Hur kunde det vara möjligt att så många kvinnor idkade handel i en privilegieekonomi av tidigmodernt slag? I många fall var näringslagstiftningen otydlig, en otydlighet som bland andra Carl-Johan Gadd har sett som funktionell. Delar av ekonomin var oreglerad och mäns verksamhet var mera reglerad än kvinnors.¹⁰

Under 1800-talet skapades en lagstiftning som var mera individcentrerad och detta kan på ett tydligare sätt ha exkluderat kvinnorna.¹¹ I den förordning från år 1859 som legaliserade handel på landsbygden gavs ogifta kvinnor och änkor rätt att idka handel. Detta förefaller ha väckt en del kritik, men kvinnornas rätt till handel försvarades också. Senare kunde också gifta kvinnor ansöka om rätt att bedriva handel och för detta krävdes att makens tillstånd bifogades den ansökan som riktades till länets guvernör.¹²

Det är få svenska och finska studier som uppmärksammat hur kvinnor utnyttjade detaljhandel och diversehandel som försörjningskälla under 1800-talet. Den kanske mest omfattande undersökningen har

-
7. För liknande tolkningar se exempelvis Danielle van den Heuvel, *Women & Entrepreneurship. Female Traders in the Northern Netherlands, c. 1580–1815* (Amsterdam 2007); Hannah Barker, *The Business of Women. Female Enterprise and Urban Development in Northern England, 1760–1830* (Oxford 2006).
 8. Rosemarie Fiebranz, Erik Lindberg, Jonas Lindström & Maria Ågren, 'Making verbs count: The research project "Gender and Work" and its methodology', *Scandinavian Economic History Review* 59 (2011:3).
 9. Jfr Inger Dübeck, *Købekoner och konkurrence. Studier over myndigheds- og erhvervsrettens udvikling med stadigt henblik på kvinders historiske rettsstilling* (København 1978), s. 350–358; Grethe Jacobssen, *Kvinder, køn og Købstadslovgivning 1400–1600. Lovfaste mæn og ærlige Kvinder* (København 1995), s. 37–40; Solveig Fagerlund, *Handel och vandel. Vardagslivets sociala strukturer ur ett kvinnoperspektiv Helsingborg ca 1680–1709* (Lund 2002).
 10. Carl-Johan Gadd, 'Varför är äldre näringslagstiftning så oklar? Kring ekonomisk lagstiftning, lagefterlevnad och sedvana, ca 1680–1850', Maria Sjöberg & Lennart Andersson Palm (red.), *Historia. Vänbok till Christer Winberg 5 juni 2007* (Göteborg 2007), s. 87–103. Se även Hanna Lindbergs uppsats i detta temanummer.
 11. Jfr Inger Dübeck, *Købekoner och konkurrence*, s. 352–356; Grethe Jacobssen, *Kvinder, køn og Købstadslovgivning*, s. 37–40.
 12. Jukka Kekkonen, *Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinovapauden syntytaustasta Suomessa vuosina 1855–1879* (Helsinki 1987), s. 64–66, 87–88.

gjorts av Christine Bladh, som i sin studie *Månglerskor* fokuserar på kvinnor som med tillstånd från handelskollegiet sålde från bod och korg i 1800-talets Stockholm.¹³ I huvudsak berör de förefintliga studierna kvinnors handelsverksamhet i städer och i många av studierna framhålls att de kvinnor som idkade försäljningsverksamhet ofta var gifta eller änkor. Den handel som kvinnor idkade i städerna var nödvändig för matförsörjning, men samtidigt visar de fåtaliga studier som föreligger att man även kunde se ned på försäljare av det här slaget. Att 1800-talets månglerskor skulle höra till de lägre sociala skikten är också ett antagande som Bladh arbetar utgående från. Dessutom framhåller hon att detta mångleri var en verksamhet som fick en mera negativ kodning med tiden.¹⁴

Det finns frapperande få nordiska studier av 1800-talets lanthandel.¹⁵ År 1957 publicerades Aulis J. Alanens omfattande studie av lanthandel och i sin doktorsavhandling studerar Kim Kaarniranta lanthandel i norra Karelen under 1860- och 1870-talen. Kaarnirantas studie visar att de första lanthandlarna nästan uteslutande var män, främst unga män. Hans undersökning berör de personer som av läns guvernören hade sökt och fått tillstånd att bedriva lanthandel.¹⁶ Också en svensk undersökning som berör Jämtland ger vid handen att de första lanthandlarna var män.¹⁷ Intressant nog ställs i dessa två studier inte frågan

-
13. Christine Bladh, *Månglerskor. Att sälja från krog och bod i Stockholm 1819–1846* (Stockholm 1991); Pirta Frigren, *Kotisatamassa. Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa* (Jyväskylä 2016); Marjaliisa Hentilä, *Keikkavaaka ja kousikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluaikaan* (Helsinki 1999).
 14. Se t.ex. Bladh, *Månglerskor*, s. 56–59, 82–94.
 15. För en översikt av nordisk forskning om handel, se Christer Ahlberger & Pia Lundqvist (red.), *Varans vägar och världar. Handel och konsumtion i Skandinavien ca 1600–1800* (Göteborg 2007); Gudrun Andersson & Klas Nyberg (red.), *Kommers. Historiska handelsformer i Norden under 1700- och 1800-talen* (Uppsala 2010). För internationell forskning, se t.ex. Jon Stobart, *Sugar and Spice: Grocers and Groceries in Provincial England, 1650–1830* (Oxford 2012) och Wouter Ronsjin, *Commerce and the Countryside. The Rural Population's Involvement in the Commodity Market in Flanders, 1750–1910* (Ghent 2011).
 16. Alanen, *Suomen maakaupan*; Kim Kaarniranta, ”Elämää rahaa käärien ja velkoen”. *Pohjois-Karjalan maaseudun sekatarakauppiat ja heidän velallisensa 1860- ja 1870-luvuilla*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS), Bibliotheca historica 70 (Helsinki 2001).
 17. Fredrik Sandgren, *Åt var och en efter behov? En studie av lanthandeln i Revsundsregionen i östra Jämtland 1870–1890* (Uppsala 1999).

huruvida kvinnor tog del av denna utvidgning av ekonomisk verksamhet i dessa två studier. Enligt några uppskattningar utgjorde kvinnorna en procent av alla lanthandlare under 1860- och 1870-talen. I slutet av 1870-talet sägs andelen vara 4 procent.¹⁸ I det kamerala materialet förefaller kvinnorna vara förhållandevis få och i dessa siffror förblir de mindre handelsrörelserna – de så kallade knuthandlarna – osynliga.¹⁹ Inte heller det här frågelistmaterialet kan ligga till grund för kvantitativa analyser av kvinnors handelsverksamhet.

Lantlig handel före och efter 1859

Det finns nästan ingen forskning som berör synen på handel i det agrara samhället – huvudfokus i de discipliner som i tiden grundades med tanke på bondesamhället har berört andra aspekter. Den svenska forskaren Agneta Lilja har visat hur den tidiga etnologin ofta producerade en önskvärd bild av bondesamhället: det som ansågs vara ursprungligt, enhetligt och traditionellt gavs företräde framom rörlighet eller det som ansågs medföra modernisering.²⁰ Lars Levander, arkivarie på landsmålsarkivet i Uppsala, uppmärksammade tidigt marknader, landsbygdshandel och grupper som inte tillhörde bondesamhällets kärna.²¹ Handel i landsbygdssamhället studerades också av antropologen Börje Hanssen i den sedermera kända Österlenstudien från år 1954.²²

Även innan det år 1859 blev tillåtet att öppna handelsbodar på landsbygden hade handel bedrivits där, och i den stora studien *Suomen maakaupan historia* uppmärksammar författaren Aulis J. Alanen en rad olika handelsformer.²³ Historiskt sett har marknaderna haft en stor betydelse för varuutbyte, också under förra hälften av 1800-talet då ökande mängder av kolonial- och industrivaror fanns att tillgå.

18. Alanen, *Suomen maakaupan historia*, s. 291. Jfr Hentilä, *Keikkavaaka ja kousikka*, s. 31.

19. Jfr Alanen, *Suomen maakaupan historia*, s. 381.

20. Jfr Agneta Lilja, *Föreställningen om den ideala uppteckningen: En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv. Ett exempel från Uppsala 1914–1945* (Uppsala 1996).

21. Lars Levander, *Landsväg, krog och marknad* (Stockholm 1934).

22. Börje Hanssen, *Österlen en studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne* (Ystad 1952). Jfr Heinonen, *Markkinat ja toripäivät*. I geografen Ragnar Berglings studie över kyrkstäder i Norrland får handel ett stort utrymme. Här handlar det om de kyrkstugor som jordägande bondehushåll lät uppföra i närheten av kyrkan i de ofta vidsträckta socknarna i Norrbotten och Västerbotten. Ragnar Bergling, *Kyrkostaden i övre Norrland* (Uppsala 1964), s. 357–364.

23. Alanen, *Suomen maakaupan historia*, s. 49–70, 107–121.

På marknaderna sålde agrara hushåll sina produkter, förutom matvaror och ved även hantverksprodukter som textil och trävaror. Under 1800-talet hölls de flesta marknaderna i städerna, men i vissa delar av landet kom en del av lantmarknaderna ännu under den här perioden att ha en stor betydelse, inte minst i norr.²⁴

Handel var en viktig del av försörjning i samhällen som var präglade av mångsyssleri. Redan tidigare hade det varit tillåtet för bönderna att idka handel med egna produkter. Också bondebefolkningen gjorde handelsresor och i vissa regioner var bondeseglationen omfattande.²⁵ Mats Morell har i en studie uppmärksammat de norrländska bondeköpmännen, tidigare också kallade ”sörkörare”, som under 1800-talets förra hälft sålde egna och andra produkter i städer i andra delar av Sverige.²⁶ I Sverige fanns också ”knallarna”, bönder från den så kallade Sjuhäradsbygden i Västergötland, som bedrev en professionell och storskalig gårdfarihandel.²⁷ Olika former av småskalig handel som finländare utövade i S:t Petersburg under den autonoma tiden har uppmärksammats av etnologen Grete Karste-Liikkanen.²⁸

Tydligt är att handel också bedrevs utanför det av lagen tillåtna och att de folkliga rättsuppfattningarna inte alltid sammanföll med lagens bokstav. Även om gårdfarihandeln inte var legaliserad i Finland under 1800-talets första hälft så förefaller den ha varit förhållandevis vanlig. Därtill framhåller Alanen att det var rätt vanligt att bönder också sålde otillåtna varor ur de egna bodarna.²⁹

Från och med 1860-talet ökade antalet affärer på landsbygden snabbt. Tidigast märktes ökningen i de östra delarna av landet. I de län där de svenskspråkiga områdena ingick kom expansionen att märkas senare, det här gäller i synnerhet för Nylands län samt för Åbo och Björneborgs län. I Vasa län märktes en snabb expansion på 1870-talet, och

24. Heinonen, *Markkinat ja toripäivä*, s. 43–65.

25. Enligt uppskattningar gjorda av Yrjö Kaukinen stod den av bondebefolkningen idkade seglationen för ca 80 procent av den hopräknade lastkapaciteten, dvs. tonnage, under förra hälften av 1800-talet. Yrjö Kaukinen, *Suomen talonpoikaispurjehdus 1800-luvun alkupuolella* (Helsinki 1970), s. 236–237.

26. Mars Morell, *Bondeköpmän. Sörkörarnas arvtagare* (Örnsköldsvik 1982).

27. Pia Lundqvist, *Marknad på väg. Den västgötska gårdfarihandeln 1790–1864* (Göteborg 2008), s. 11–12, 19.

28. Grete Karste-Liikkanen, *Pietari-suuntaus kannakselaisessa elämäkentässä* (Helsinki 1968), s. 50–56, 242–249.

29. Se t.ex. Alanen, *Suomen maakaupan*, s. 309.

det var många personer som ansökte om rätt att idka lanthandel – en rättighet som beviljades av guvernören i respektive län.³⁰ Huvudsakligen var det bondsöner eller bodbiträden som verkat i andra affärer som anlade de första affärerna, men Aulis J. Alanen framhåller att lanthandel nästan blev ett modedefenomen under detta decennium och en födkrok som lockade personer ur olika sociala grupper.³¹ I synnerhet i östra Finland och i Nyland verkade lanthandlare av rysk eller rysk-karelsk härkomst. Även i svenska Österbotten, på Åland och i Åboland anlades affärer av så kallade arkangeliter, det vill säga gårdfarihandlare från ryska Karelen.³²

Alanen redogör enbart i liten omfattning för de mindre handelsrörelserna, den mera svårstuderade kammarhandel som inte beskattades och för vilken det inte behövdes tillstånd. Han ger dock exempel på hur denna beskrevs i negativa ordalag av länets guvernör som ansåg att den här typen av mera informell handel var för omfattande.³³

I sin omfattande översikt framhåller Alanen att lanthandeln inte alltid betraktades som ett arbete.³⁴ Tidigare forskning har visat att försäljare kunde tolkas i negativ dager och att ord som månglare, vässlare och krämare kunde ha en pejorativ laddning.³⁵ I sin samtid sågs lanthandeln ofta som nödvändig för landsbygdens utveckling, såväl samhälleligt som ekonomiskt.³⁶ Också de negativa följderna av lanthandeln uppmärksammades: i tidningspressen diskuterades kredithandelns effekter och konkurser som sågs som ett utslag för avsaknad av yrkesskicklighet. Dessutom kritiserades den omfattande handel som på ett lagvidrigt sätt bedrevs på helgerna.³⁷

Retrospektiva frågesvar – inramningar och frågor

Även landsbygden genomsyrades således av handelsflöden och moderniseringsprocesser av olika slag under 1800-talet. I den tidiga folklivsforskningen som också hade uttryckliga arkivbildande målsättningar

30. Alanen, *Suomen maakaupan*, s. 212–217, 229–240.

31. *Ibid.*, s. 270–296.

32. *Ibid.*, s. 272–273.

33. *Ibid.*, s. 381.

34. *Ibid.*, s. 304.

35. Jfr Hanssen, *Österlen*, s. 186–190, 203–204. Jfr Levander, *Landsväg*.

36. Kekkonen, *Merkantilismista liberalismiin*, s. 85–88.

37. Alanen, *Suomen maakaupan*, s. 322–326.

var perspektivet ett annat: denna forskning uppfattades som en räddningsaktion och man intresserade sig inledningsvis för företeelser som var äldre, det vill säga traditioner och försörjningsformer som ansågs representera ett äldre bondesamhälle.³⁸ I den frågelista som utgör bas för den här uppsatsen synliggörs emellertid moderniseringselement och rörliga grupper på ett tydligt sätt.

Under 1950- och 1960-talen utgjorde frågelistor en viktig metod inom etnologin. När frågelistan ”Butikshandel på landsbygden” sändes ut år 1953 var metoden förhållandevis ny. År 1952 grundades ”Etnologiska samlingarna” vid Åbo Akademi och samma år skickades de första frågelistorna ut.³⁹ Arkivet fick snabbt ett omfattande nätverk av meddelare som besvarade frågorna och verksamheten förefaller ha blivit populär. Museiverket inledde en motsvarande, kontinuerlig frågelistverksamhet år 1956.⁴⁰

Insamlingen inramas institutionellt på olika sätt, i anknytning till vetenskapliga institutioner och identitetsskapande organisationer.⁴¹ Under 1950-talet influerades etnologisk forskning, en term som så småningom överskuggade begreppet folklivsforskning, av den svenska forskaren Sigurd Erixons begrepp ”tid, rum och social dimension”. Dessutom präglades forskningen länge av evolutionism och diffusionism, det vill säga idéer om hur kulturfenomen spreds från högre skikt till lägre.⁴² Enligt etnologen Hanna Snellman gavs frågor om social skiktning ett visst utrymme när Museiverkets frågelistor gjordes upp under 1950- och 1960-talen. De sociala skillnaderna uppmärksammades emellertid främst genom vissa ord och metaforer, som till exempel

38. Jfr Lilja, *Föreställningen*, s. 29–41.

39. Nils Storå, ’Five ethnologies. The rise of Finnish ethnology from a Finland-Swedish point of view’, Matti Räsänen (ed.), *Pioneers. The History Finnish Ethnology* (Helsinki 1992), s. 85–112.

40. Nils Storå, *Fem etnologer. Etnologin i Finland i finlandssvenskt perspektiv* (Åbo 1990); Hanna Snellman, ’Kansatieteellisten karttojen takaa’, Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historia on rakennettu* (Helsinki 2014), s. 239–267.

41. För studier av frågelistsamlingens historia, se Lilja, *Föreställningen*, s. 108–120; Snellman, ’Kansatieteellisten karttojen takaa’, s. 239–246. Jfr Pia Olsson, ’Good factual knowledge’ for future generations: Questionnaire activity defining traditional culture’, *Journal of Finnish Studies* (2014:1), s. 65–90. och Charlotte Hagström & Lena Marander-Eklund, ’Att arbeta med frågelistor’, Charlotte Hagström & Lena Marander-Eklund (red.), *Frågelistan som källa och metod* (Lund 2005), s. 16–17.

42. Snellman, ’Kansatieteellisten karttojen takaa’, s. 240–244.

”pikku-asunnot”, och genom frågor om tjänstefolkets och yrkesmänniskors uppgifter och position.⁴³ Etniska minoriteter kunde även beaktas, som i ÅA:s frågelista om rysk-karelska gårdfarihandlare, även om dessa vanligen gavs ett mindre utrymme.⁴⁴

Verksamheten vid Åbo Akademi bedrevs i ett språkpolitiskt sammanhang: ett viktigt syfte var att skapa kunskap om svenskspråkig kultur i Finland och man riktade sig till olika delar av det Svenskfinland som nu hade fått fasta former. Samtidigt sändes en del av de tidiga frågelistorna också till finskspråkiga ortsmeddelare i andra delar av landet. På motsvarande sätt tillskrevs finskspråkig etnologi ett nationellt uppdrag. Uppfattningar om det ”nationella” formade således insamlingarna och begreppet ”de nationella vetenskaperna” gav innebörd åt verksamheten vid såväl Åbo Akademi som Museiverket. Den senare enheten bar ett ansvar för hela landet och även svenskspråkiga listor sändes ut.⁴⁵

Den här inramningen gör att texterna präglas av intersektionella matriser: på ett specifikt sätt formades således just dessa frågesvar av uppfattningar om såväl kön, klass och etnicitet, som mobilitet och föreställningar om modernitet och tradition. Åt skribenterna gavs vanligen tydliga anvisningar och uppsättningen av frågor var ofta lång. Själva uppgörandet av frågorna var givetvis format av olika aspekter – av tidigare forskning, av samtida forskningsintressen och av samtida diskurser samt även av olika uppfattningar om försörjning och försäljning. Berättandet, det vill säga frågelistsvarandet, är dialogiskt och den föreställda mottagaren – läsaren – påverkar det som skrivs och texterna formas i större eller mindre omfattning av de förväntningar som kan

43. Ibid., s. 253–258.

44. Om etnicitet och insamlingspraktiker, se bl.a. Jyrki Pöysä, ’Raja-Karjalan kerrottu toiseus’, Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu* (Helsinki 2014), s. 268–302; Risto Blomster & Kati Mikkola, ’Inclusion and exclusion of the Roma in the category of Finnish folklore’, *Journal of Finnish Studies* (2014:1), s. 11–46; samt Hanna Snellman, ’Performing ethnography and ethnicity. An early documentation of Finnish immigrants in Nordiska museet’, *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology* 2010:2, s. 47–59.

45. Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman, ’Yhteisöä purkamassa’, Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu* (Helsinki 2014), s. 10–15. Se även Nils Storå, *Fem etnologier* och Snellman, ’Kansatieteellisten karttojen takaa’.

tänkas finnas.⁴⁶ Etnologen Pia Olsson har i ett par studier diskuterat hur kvinnors erfarenheter och uppfattningar om kvinnlighet synliggörs i material från olika perioder.⁴⁷

Inledningsvis ställs en fråga om de första lanthandlarna i olika lokalsamhällen. Den andra frågan kan ses som ledande och styrde möjligen svaren i en viss riktning: ”Har ni hört talas om butiker som ej voro helt lagliga”. På så sätt leds de presumtiva skribenterna in i temat. Givet är att detta anses handla om män: här finns ett tydligt ”han”. Tidigt frågar man också om den handlande kommer från orten eller utifrån. Det här avspeglar säkerligen en kunskap om den tidiga lanthandeln, men uttrycker också en uppfattning om de berörda försäljarna och om synen på bondesamhället. Här ställdes inga mer omfattande frågor om de så kallade kammarhandlarna, det vill säga mindre affärsrörelser som inte behövde registreras och beskattas.

Så här utformades det frågebatteri som berörde de första försäljarna:

Var innehavaren av den första boden från början bosatt på orten och i så fall vilken? Vad hade butiksinnehavaren tidigare haft för yrke? Bedrevs butikshandel som huvudnäring eller bisyssla? Vilka olika yrken och sysselsättningar kunde den kombineras med? Hade handelsmannen någon utbildning, t.ex. från någon detaljhandel i staden? Var han bokförmånskunnig? Hur var handelsmannens sociala ställning? Hur titulerades han? Avvek handlandens kläder från de på trakten brukliga? Hade han förtroendeuppdrag? Kom han att bli av särskild betydelse för bygdens utveckling och för införandet av nyheter?⁴⁸

En rad frågor om den sociala positionen ingår och frågelistan öppnar samtidigt även upp för resonemang kring synen på dem som idkade handel. Enbart i ett fåtal frågor uppmärksammas på ett explicit sätt relationen mellan kunder och försäljare. Frågorna är delvis uppgjorda så att den som idkade handel ses som en utifrån kommande – så kan bland annat den första frågan tolkas. Tillägg till denna frågelistas gjordes på 1960-talet och då uppmärksammades också längre resor.

46. Jfr Pia Olsson, 'Kyselyaineistojen dialogisuus', Pirjo Korhakangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala, & Anna-Maria Åström (toim.), *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä* (Helsinki 2016), s. 155–184.

47. Olsson, ”Good factual knowledge”; Pia Olsson, *Women in Distress: Self-Understanding Among 20th-century Finnish Rural Women* (Berlin 2011), s. 31–40 och Pia Olsson, ”Outoa ja merkillistä” Arkistoidut eronteot, Hanneleena Hieta et al. (toim.), *Rajamatta. Etnologiaa keskustelua* (Helsinki 2017), s. 68–96.

48. M 215, Frågelistas 4, 'Butikshandel på landsbygden', Kulturvetenskapliga arkivet Cultura, Åbo Akademi.

Dessa svar är skrivna långt efter att lagstiftningen om lanthandel reformerades år 1859 och till en del är svaren tvivelsutan präglade av nostalgi och av förenklingar. I många fall handlar det om korta svar; koncisa redovisningar kring några av de frågor som ställdes. En del av skribenterna hänvisar därtill till forskning, till exempel lokalhistoria, och i flera fall märks en strävan att ange årtal, det vill säga uppgifter som är ägnade att ge svaren stadga men som tvivelsutan kan ifrågasättas.

Däremot är det möjligt att ofta återberättade historier har präglat nedtecknandet på ett sätt som kan ge en viss inblick i normer, synsätt och praktiker. I ganska många fall bygger svaren på intervjuer: en yngre person har intervjuat en äldre person och själv sammanfattat det hela. Ett flertal av de intervjuade var kvinnor, även om de som skrivit och sänt in texter huvudsakligen var män. Delvis handlar det således om att en del av sagesmännen, som kan ha sett sig som en representant för en särskild bygd, har förmedlat uppgifter om de diskussioner som har förts. Frågelistsvaren präglas därmed av en ambition att förmedla kunskap och dessutom möjliggör texter av dessa slag analys av hur olika sociala skillnader kom till uttryck.⁴⁹

Det är en heterogen grupp av ordsmeddelare som bidragit till insamlingen: de flesta förefaller ha haft en jordbrukarbakgrund men också lärare och andra personer med mer omfattande utbildning har påtagit sig ansvar av detta slag.⁵⁰ Det finns inget som tyder på att det i gruppen fanns personer som skulle ha haft en utpräglad negativ eller positiv syn på handelsverksamhet. Bland annat i en rapport från Bergö resonerar den lottsällderman som sänt in svaren kring själva nedteckningen av dessa minnen:

Förfrågningar har gjorts till Johannes Back, Matts Lång, Gabriel Holmstrand, Johannes Holm, Edla Granlund, Ulrika Back, alla över 70 år, samt till många andra som trott sig vara minnesgodare personer. Dock har jag kommit underfund med att folk inte vet vad de tror sig veta. Jag har börjat inse att jag är inkompetent att få fram den absoluta sanningen.⁵¹

49. Bo Lönnqvist, 'Kansallismuseon ja Seurasäätiön varhainen perinnekeyseilytoiminta', Pirjo Korhikangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala, & Anna-Maria Åström (toim), *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä* (Helsinki 2016), s. 40–59. Jfr Olsson, "Good factual knowledge" och "Outoa ja merkillistä", s. 68–96.

50. Jfr Lönnqvist, 'Kansallismuseon', s. 46–53.

51. M354 Cultura.

Många av de nya butikerna på landsbygden placerades i bostadshus och rummen utrustades med handelsdisk och hyllor. Dessutom hängde en del av varorna i taket. I varusortimentet ingick bland annat tobak, kryddor, lampolja och hästskor, på hyllorna fanns också toppsocker, kaffe och vetemjöl. Här en bild från ett lanthandelsmuseum i Närpes. Bild: Leif Nerdrum, Cultura KIVÅ, Åbo Akademi.

Det var över 200 svar som sändes in på basis av detta upprop och i 88 av dessa skildras österbottniska samhällen. Just de här svaren står i fokus men jag låter även frågelistsvar från andra orter synas i analysen.

En bred skala – lanthandel, knuthandel, uppköpshandel och kaffe-försäljning

I frågelistsvaren namngivs ganska många kvinnor, även om män utgör den stora majoriteten av dem som synliggörs. Bakom männen finns, på ett sätt som är typiskt för olika slag av källor, i många fall hustrur som förblir namnlösa: ”En annan handelsman i byn var Matts Wilhelm Kamb, gift med ett biträde som förestått Lassfolks butik i tiden.”⁵²

I förhållandevis många svar förblir också män anonyma – och handlandenas position osynlig. Det här är ett ganska vanligt, kollektivt sätt att beskriva det förflutna och märkbart exempelvis i det frågelistsvar som en man, född 1873, från Kimo i Oravais har sänt in. Enligt respondenten var butiken inrymd i en så kallad framstuga, ett rum med dörr till en kammare som kallades ”bodkammare”.

52. M209 Cultura.

Det fanns ej andra inventarier än disken, diskvägen och några vikter, samt mått för petroleum, ett alnsmått och en sockerkniv. Ingen eldstad fanns, talgljus, senare petroleumslampa, som belysning. Utom petroleumsfatet fanns strömmingsfjädning, silltunna och ett träkärl för upplagring av inköpt bondsmör. De viktigaste varorna var på hyllor och i lådor.⁵³

Trots att frågelistan utgick från ett givet ”han” lyfts kvinnor fram förhållandevis ofta. I följande skildring namnges en rad av personer:

Sagesmannen Maria Smeds, född Knuts på Knuts hemman i Karby, Pedersöre, den 7 januari 1870, gift 1891 med bonden Jakob Smeds i Socklot by av Nykarleby lk, där Maria Smeds var bosatt åren 1891–1933. Flyttade till Nykarleby 1933. Första handeln jag minns idkades av s.k. ”laukkoryssar” från Ingermanland eller Karelen. År 1888 inrättade Sofia Ingerström första kammarhandeln som var förenad med bageri, i Sundby, grannby till Karby. Årligen återkommande var försäljarna av lergods, fat och krukor samt försäljarna av bläckkärl. De förra var vanligen gamlakarlebybor, de senare från Lillkyro. Den första handelsboden i Socklot inrättades 1895 av bondsonen Wihelm Fagerholm från Forsby i Nykarleby lk. Handeln var hans huvudnäring, som bisyssla skötte han disponentbefattningen vid bymejeriet. Han var skicklig både i räkning och bokföring och titulerades ”handelsman”.⁵⁴

Det här en ganska typisk skildring som möter en i frågelistmaterialet. Den som sänt in svaret har intervjuat en äldre person och Maria, född 1870, minns olika slag av handelsidkande – gårdfarihandlare från Ryssland och från andra österbottniska bygder, en kammarhandel och en riktig handelsbod. Dessutom visar mer omfattande texter som berör tiden kring sekelskiftet att kvinnor kunde arbeta som biträden i butikerna. Följande skildring är gjord av en kvinna från Övermark.

Mest salufördes gryn och vetemjöl, Königsbergs guldmedalj rågmjöl, kaffe, socker, mahorka, kardus, ryssblad, snus, tjära m.m. Som lyxvaror betraktades risgryn, vetemjöl, kaffe, socker och ”bagarbrö”. Utom sig själv kunde ägaren ha en flicka som hjälp samt en tjänarinna. Biträdet bodde hos handlaren. Fritid gavs ej, men flickorna var mycket villiga att stå i butiken, ansågs som litet förmer än andra flickor. Kundkretsen omfattade hela byn och närliggande utbyar. På lördagen och till högtiderna köptes de mesta varorna.⁵⁵

Genom de frågor som ställdes riktades blickarna mot butikshandel, men en del av informanterna nämner också andra slag av handelsaktiviteter och bland annat ges exempel på hur fattigare kvinnor ägnade

53. M109 Cultura.

54. M360 Cultura.

55. M208 Cultura.

sig åt småskalig försäljning. Den här typen av försäljning omnämns kortfattat i ett frågelistsvar från Kimitoön.

Det fanns en och annan äldre kvinna som sålde kaffe, om de hade socker vet jag ej. En av dem kallades allmänt 'kaffemor'. Här fanns också en sjöman som hade med sig hem lite mera, som han sedan sålde under vintern. Papperspåsar hade de ej, utan kunden fick ha med sig en duk att knyta sitt kaffe i.⁵⁶

Liknande exempel ges också av Alanen som framhåller att fattiga kvinnor kunde ges rätt att sälja öl.⁵⁷ I det här avseendet förefaller man också på landsbygden ha följt de praktiker som tillämpades i städerna där fattigare kvinnor gavs behovsprövad rätt att idka handel, främst med mat eller öl. Både Sofia Ling, som har studerat 1700-talets Stockholm, och Pirita Frigren, som har uppmärksammat sjömanshustrur i 1800-talets Björneborg, visar att handel utgjorde en försörjningskälla för ett brett spektrum av kvinnor. Det fanns således en heterogen grupp av kvinnor som på olika sätt underströk sin fattigdom för att få rätt att idka handel utifrån en tradition som gav fattiga och mindre bemedlade "egna" rätt att försörja sig genom småhandel.⁵⁸

En del av bondehushållens produkter – inte minst smör, spannmål och textilier – såldes i ett betydelsefullt handelsutbyte. Också kvinnor förefaller vara involverade i handel av detta slag. Från Österbotten finns exempel på hur kvinnor från finskspråkiga församlingar sålde textilier i kusttrakterna, men även i andra regioner förekom textilhandel.⁵⁹ Även kvinnor som idkade en omfattande uppköpshandel omnämns i några av svaren; kortfattade anteckningar om denna återfinns bland annat i ett svar från södra Österbotten, Sundom, som sändes in på

56. M382 Cultura.

57. Alanen, *Suomen maakaupan*, s. 328–330.

58. Sofia Ling, *Konsten att försörja sig. Kvinnors arbete i Stockholm 1650–1750* (Stockholm 2016), s. 61–64. Jfr Bladh, *Månglerskor* och Frigren, *Kotisationsmassa*. I stadgr från tidigt 1700-tal jämföras dessa kvinnliga månglare med landstrykare, judar och "tråddragare" (d.v.s. romer). Här finns en parallell till de villkor som präglade grupper tolkade som avvikande i kulturell mening och som gavs rätt att idka handel med vissa varor. Jfr Christina Nordin, *Oordning. Torghandel i Stockholm 1540–1918* (Stockholm 2009), s. 85–87.

59. Bo Lönnqvist, *Dräkt och mode i ett landsbygdssamhälle* (Helsingfors 1972), s. 317–322; Pentti Virrankoski, *Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella 1809–noin 1865* (Helsinki 1963); Inger Jonsson, *Linodlare, väverskor och köpmän. Linne som handelsvara och försörjningsmöjlighet i det tidiga 1800-talets Hälsingland* (Uppsala 1994).

1960-talet: ”På 1800-talet, även 1900-talet, idkade bondvärdinnorna seglation på Umeå och handlade med slaktboskap, smör, och andra jordbruksprodukter.”⁶⁰

Det förefaller som om ”bondvärdinnorna” själva kunde ombesörja handeln med vissa produkter. I det långa intervjumaterial som skapades i Närpes i slutet av 1960-talet omtalas också resor och rörlig handel av detta slag.

Till Sverige försiggick handelsresor ännu vid slutet av 1800-talet från dessa trakter. Handelsvaror utgjordes för det mesta av boskap, men också i någon mån av smör och ull. I Öster Yttermark fanns det denna tid två kvinnor som idkade boskaps-handel med Sverige. Den ena kallades för ”Bäns Mari”= tidigare Näs (frånskild) Hon var arbetarhustru samt ”Smé Rosa”=Rosa Värilin, smeddötter.⁶¹

Det är således uppgifter om olika slag av handelsverksamhet som kommer till uttryck här, även om kvinnors handel inte omnämns i kamerala källor och enbart i liten omfattning i tidigare studier. Under 1870- och 1880-talen debatterades också lanthandeln i tidningspressen. I ett fåtal av dessa texter omnämns kvinnor, men deras verksamhet förefaller inte vara normbrytande.⁶² Ett nedslag i supplikdiarier visar att också kvinnorna var intresserade av att få formell rätt att idka lanthandel och som exempel kan nämnas att 25 procent av dem som ansökte om rätt till lanthandel i Nylands län år 1875 var kvinnor.⁶³ Antagligen var variationerna stora och det är möjligt att de butiker som kvinnor ansvarade för var i drift under kortare tid än mäns motsvarande. I de frågelistsvar som berör 1900-tal omtalas kvinnor förhållandevis ofta. I Alanens stora studie skymtar kvinnor och i texten framställs dessas verksamhet som förhållandevis godtagen.⁶⁴

Lanthandlarparet

Det är främst de gifta kvinnorna som syns i de längre svaren. Följande svar från Vörå bygger på intervjuer, på samtal med de äldsta i byn:

60. M1665 Cultura.

61. SLS 906. Anteckningar om folklivet i Närpes, s. 10.

62. Den här tolkningen är gjord på basis av de texter som är indexerade som ”lanthandel” i det Historiska tidningsbiblioteket, tillgängligt på Nationalbibliotekets webbsidor. Jfr Bladh, *Månglerskor* och Frigren, *Kotisatamassa*, s. 259–263.

63. Ab124, Supplikdiarium, Nylands län, länsstyrelsen.

64. Alanen, *Suomen maakaupan*, s. 278, 280, 291.

Anna Lisa Nordberg kallades för "Knubbmorin" och tillsammans med en sin man drev hon redan på 1860-talet butiksverksamhet. Hon omnämns i flera av de frågelistsvar som berörde Vörå. Bild från I Rågens Rike 2005.

Anna Lisa, f. 24/3 1830 och Jakob Nordberg, f. 2/11 1833, den förra från Miemois, den senare från Mäkipå, tillhandlade sig ett hemman i Koskeby år 1858 där de jämtes med jordbruket började bedriva laglig lanthandel 1866 i en skild kammare. Affärsutbildning hade de ej, bara hon kunde skriva. Tillika med lanthandeln bedrevs även bagerirörelse i skild bagarstuga på gården.⁶⁵

I det här fallet är det tydligt att det rörde sig om en registrerad lanthandel som senare också bedrevs i en egen byggnad, inte enbart i en kammare. Trots att frågelistan utgår från ett givet "han", en enskild individ, omnämns gifta par i ganska många av svaren. I just detta svar är det också kvinnan, hustrun, som ges det största utrymmet. Det är hennes yrkesskicklighet på olika områden som beskrivs. Hennes specifika namn "Knubbmorin" omnämns i texten, som i övrigt är kortfattad och som också innefattar uppgifter som tagits ur skriftliga källor. Till grund för den här texten ligger således ett litet forskningsarbete.

65. M298 Cultura.

Också i följande svar synliggörs hustrun och möjligen kan det namn hon ges också visa att det var hon som tillskrevs aktörskap och ansvar för handeln. Givet är att den här texten kretsar kring ett ”de”, inte en ensam ”han”. I det här svaret finns en ganska typisk glidning, den från han – den enskilda butiksägaren – till ett ”de”. Det var också hon som kunde skriva, under en tid då en mera omfattande skrivkunnighet var förhållandevis ovanlig.

Den första butiken inrättades i Korsnäs i Edsvik by under de stora fattiga åren 1867–68 av Johan Erik Holti och hans hustru Maja Lisa (”Handels Maj”). Senare flyttade de till kyrkbyn med butiken och öppnade en butik även i Harrström by. Den första butiksinnehavaren Johan Erik Holti var från Edsvik by och bedrev handel som bisyssla, senare med flera butiker gick all tid åt handelsrörelser. De började med att sälja rågbröd, som de själva bakade och började skaffa även andra varor. Tydligt var dessa butiker olagliga.⁶⁶

I dessa fall är det kvinnor som namnges och som tillskrivs ansvar för rörelsen. I kvinnohistorisk forskning ges exempel på sambandet mellan hushållsposition, äktenskap och marknadsförsäljning. Enligt Christine Bladhs studie var många av månglerskorna i 1800-talets Stockholm gifta, men de arbetade inte tillsammans med makarna.⁶⁷ I förmoderna städer var det vanligt att kvinnor idkade handel som en del av sitt hushållsansvar, i samarbete med mannen eller självständigt.⁶⁸

I de ovan nämnda beskrivningarna, där par som idkar handel tillsammans skildras, förefaller det ha varit just kvinnorna som tillskrevs något slag av yrkesbenämningar. Till positionen som hustru hörde ett ansvar för förvaltningen av hushållets resurser och i detta kunde olika slag av handel ingå under tidigmodern tid.⁶⁹ Dessutom har termen ”hustru” också förliknats vid en yrkesbenämning.⁷⁰

66. M288 Cultura.

67. Bladh, *Månglerskor*, s. 119–120, 147–149. Intressant nog pekar den portugisiska historikern Darlene Abreu-Ferreira på uttryckligt förbud för ogifta kvinnor att sälja. Också Abreu-Ferreira framhåller därtill att kvinnorna arbetade förhållandevis självständigt i förhållande till sina män. Darlene Abreu-Ferreira, 'Neighbors and traders in a seventeenth-century port town', *Signs* 2012:3, s. 581–587.

68. Jfr Ling, *Konsten*, s. 148–150.

69. Se t.ex. Kirsi Vainio-Korhonen, *Käsin tehty – miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde* (Turku 1998). Jfr Maare Paloheimo, *Business Life in Pursuit of Economic and Political Advantages in Early-Nineteenth-Century Finland* (Jyväskylä 2012), s. 139–142; Merja Uotila, *Käsityöläinen kyläyhteisönsä jäsenenä. Prosopografinen analyysi Hollolan käsi-työläisistä 1810–1840* (Jyväskylä 2012), s. 289–291.

70. Christopher Pihl & Maria Ågren, 'Vad var en hustru? Ett begreppshistoriskt bidrag till

Självständigt – både gifta och ogifta

I svaren omnämns också ogifta kvinnor och en del av dessa förefaller ha bedrivit så kallad knuthandel. Enligt frågelistsvaren bedrevs affärsverksamhet av det här slaget också av män.

En kvinna med egen butiksrörelse omnämns i ett svar från Bergö:

Ulla Beata Karlsdotter, född 9.3.1861, död 13.9.1908 (gift I gången Östman, II gången Nyback), hade under några år runt 1890 en butik i sin stugukammare. Om hennes varulager sägs att hon hade allt möjligt som man behövde. Hon var glad, trevlig och tillmötesgående på alla sätt, varutransporterna var inget problem för henne. Hon stängde sin butik troligen på grund av äktenskapet och Vassili Rettijeffs konkurrerande butik. Vassili Rettijeff (laukuryss) slutade med sitt kringvandrande och slog sig ned på Bergö. Han köpte en gammal bondgård mitt i byn och inrättade butik i denna år 1892 (enligt fiskaren Johannes Holm redan före 1888). Han kallades allmänt ”ryssin”.⁷¹

I det nedanstående citatet möter vi en kvinna, ”mamsell Bygden”, som flyttat från Vasa till Närpes för att bedriva handel. Hon gavs ett epitet, mamsell, som vanligen hade använts för att beskriva ogifta kvinnor från ståndspersonsklasser. Men under 1800-talet, då termen fröken kom att användas i större omfattning, fick ordet mamsell en vidare social spridning.

Den första butiken i Norrnäs by öppnades omkring år 1875 i bonden Herman Lessas framstuga (Skreddar Hermanas). Ungefär samtidigt torde de första butikerna i grannbyarna i västra Närpes ha startats. Innehavaren var ”mamsell Bygden”, inflyttad från Vasa, som hyrde nämnda framstuga och bedrev handel med nödvändiga konsumtionsvaror som egen näringsrörelse. Till ingång uppsågades ett fönster mot vägsidan, innehavaren själv bodde i stugukammaren intill.⁷²

I samma svar omnämns även flera mindre butiker, bland annat en affär som drevs av Anna Lisa Backlund, kallad ”gamäl Backon”. Backlund var således av allt att döma ganska gammal – men om hon var änka vet vi inte.

Positionen som gift var av allt döma viktig men inte lika central som i de studier som berör äldre tider. I synnerhet när det gäller försäljningsverksamhet förefaller äktenskap eller änkeposition ha varit

genushistorien’, *Historisk Tidskrift* 2014:2, s. 170–190; Amy Loiuse Erikson, ‘Mistresses and marriage: or, a short history of the Mrs’, *History Workshop Journal* 2014:2, s. 39–57.

71. M354.

72. M386.

viktigt för kvinnor under tidigmodern tid.⁷³ I det här avseendet märks en tydlig uppluckring.

Beskattningen av lanthandel diskuteras i *Vasabladet* år 1878 och i detta sammanhang listades handlandena i Närpes. Av de 18 personer som listas är åtminstone tre kvinnor, däribland ovannämnda ”Fröken Byggdén” i byn Norrnäs och ”Fru Sjögren” i Övermark. Bägge två hörde till den grupp som taxerades högst och i gruppen finns ännu en kvinna som getts epitetet fru, ”A. Westerlund” från Yttermark.⁷⁴

”Från stan”

Ganska många av de personer som drev de tidiga lanthandlarna beskrivs som vanliga: de förefaller att ha kommit från byn eller kommunen i fråga och informanterna framhåller i sina svar att dessa personer till klädsel och uppträdande inte avvek från de andra i byn. En del av de första handelsbodarna på landsbygden grundades av personer som inte var födda i församlingen eller som hade vistats i städer som Tammerfors, Vasa och S:t Petersburg. I frågelistsvar från de små församlingarna kring Vasa omnämns just många handlande som kom från residensstaden och som verkade på landsbygden i kortare eller längre perioder: ”De från Vasa inflyttade handelsmännen hade nog annorlunda klädsel än ortsborna, särskilt under helgdagarna.”⁷⁵ Så här kortfattat beskrevs de handlande i ett svar från södra Österbotten och detta kanske visar att kraven på att inte avvika var starka i detta bondesamhälle: ”De voro nog herrar i smått.”⁷⁶

I städerna hade kvinnorna försörjt sig på handel och nu öppnades också möjligheter på landsbygden.⁷⁷ ”Mamsell Bygden” – egentligen Byggdén – var en sådan person som flyttat från stan och det är tydligt att beskrivningarna av henne färgades av att hon ansågs stå för något nytt, för något utifrån kommande. Detta märks i beskrivningen av hatten:

73. Sofia Ling, Karin Hassan Jansson, Marie Lennersand, Christopher Pihl & Maria Ågren, 'Marriage and work: Intertwined sources of agency and authority', Maria Ågren (ed.), *Making a Living. Making a Difference Gender and Work in Early Modern European Society* (Oxford), s. 88–91. Se även Bladh, *Månglerskor*, s. 193–199.

74. *Wasabladet* 6.2.1878. (Uppgifter om mamsell Bygden hittas ej i mantalslängderna).

75. M167.

76. M168.

77. Jfr Frigren, *Kotisatamassa*, s. 223–226.

Socialt skilde de sig föga ur mängden, även om de titulerades ”handelsman” ”mamsell” osv. Kläderna var av något bättre slag än allmogens. Mamsell Bygden bar hatt på söndagarna, inte duk. En viss inflytelse fick de genom underrättelser, som de på sina handelsresor kunde erhålla. Mamsell Bygden var skicklig att sticka och virka och utförde arbeten även åt andra.⁷⁸

Också i Purmo bedrev en kvinna en kammarhandel, änkan Charlotta Smedberg från Gamlakarleby. Hennes rörelse var möjligen större än nedanstående svar ger vid handen.⁷⁹ Den här informanten berättar huvudsakligen om en konkurrerande lanthandel som drevs av en anfader.

I kommunens nordvästra del hade man kortare väg till Jakobstad och folk handlade där. Dessutom började ”Smedbergskan”, en änkefru, bedriva kammarhandel på Sisbacka invid kyrkan och konkurrerade i viss mån med Karlsson. Butiker med skild ingång fick betala 100 mk i skatt till staten per år, men inte kammarhandlar.⁸⁰

Mamsell Bygden förefaller ha varit ganska resursstark. I det material som berör Nyland finns också skildringar av kvinnor som flyttade från städerna för att utnyttja de möjligheter som lanthandel erbjöd.

Den första butiken på Emsalö torde ha inrättats hos Nybondas i Varlax, sannolikt på 1880-talets tidigare hälft. Den var privatägd och troligen laglig. Innehavaren, ”Jollas jomfrun” som hon kallades, kom troligen från Jollas, nära Helsingfors. Hon var redan en äldre dam och hade som hjälp en ung flicka. Handeln hade hon troligen som huvudnäring. Hon var skrivkunnig, men troligen inte bokföringskunnig. [...] Osnygg av sig lär ”jomfrun” inte ha varit. Handlaren besökte vid behov leverantören i Borgå. Varuslagen var inte så mångsidiga: mjöl, gryner, salt vissa kryddor, bladtobak, i någon mån socker, även om detta ansågs nästan som lyxvara, likaså köpta tyger ibland.⁸¹

På ett extra tydligt sätt visar detta svar hur styrande frågorna var. Varuutbudet beskrivs ofta kortfattat, men i de skildringar som finns är det inget som tyder på att de varor som kvinnor saluförde skildrades på ett specifikt sätt.

Hatt och gulmålat hus – om position och eftermäle

Skicklighet av olika slag tillskrivs flera av kvinnorna. ”Knubbmorin” i Vörå kunde skriva och dessutom omtalas också hennes läkekunnighet:

78. M386.

79. Jfr Christer Kuvaja, Tommy Olin, Nils Erik Villstrand & Ann-Catrin Östman, *Leva fattig – Dö rik. Purmo Kommuns historia 1868–1976* (Pedersöre 2001), s. 219–221.

80. M262.

81. M309 Cultura.

Hustrun var även beryktad som läkekunnig, men med apoteksmediciner, som hon fått undervisning om av en läkare den tiden. Hon kallades ”Knubbmorin”. I byggnaden fanns 4 rum, men när affären utvidgades, förstörades även byggnaden till 6 rum med två ingångar. Den 3 sept. 1870 köpte de en mindre gård vid Rökiö å nära kyrkobron av stadsfiskalen Johan Vilhelm Sandström till filial, som dock 1873 såldes till garvaren Lindström. Huvudaffären i Koskeby fortsattes utan uppehåll till 1890 då den upphörde.⁸²

I flera fall omnämns kvinnorna med benämningar som liknar den fiktiva ”Dollar-Hanna”, en central protagonist i Lars Sunds emigrations-epos *Colorado Avenue*. I dessa frågelistsvar möter vi ”KnubbMorin”, ”Mamsell Bygden” och ”Handels Maj”, och såväl namnen som sätten att skriva om deras skicklighet kan eventuellt vittna om att kvinnorna hade en viss position i de lokalsamhällen där de verkade.

Genushistoriska beskrivningar av småhandlande eller torghandlande kvinnor på kontinenten innehåller ofta ett gemensamt drag; kvinnorna målas i starka färger, de framstår som självständiga och tillskrivs ett vigt munläder. Dessutom förefaller säljande kvinnor av olika slag ha gett upphov till kulturella stereotyper som har haft större betydelse än de bilder av månglerskor som vi stöter på i nordisk kontext.⁸³ Här kan den portugisiska fiskhandlarskan tas som exempel. Kvinnorna på marknaderna har inte enbart tillskrivits ett rykte som hårda och tuffa utan de har även förknippats med organisering av uppror och demonstrationer.⁸⁴ I dessa texter finns inga figurer som kan mäta sig med dessa.

Också negativa drag framhävs och exempelvis skildringen av mamsellen i Närpes får ett sorgligt slut: ”Mamsell Bygden, som flitigt använde sig av dryckesvaror, gick i konkurs efter några år.”⁸⁵ Den här konkursen kan, som vi ser längre fram, också ha haft andra orsaker.

Det var av allt att döma stor omsättning på lanthandlare och många av de tidiga näringsidkarna förefaller ha gått i konkurs. Orsaken kunde anses vara både snålhet och oförmåga att hushålla med slantarna. En änka i Yttermark skildras som snål och godtrogen:

82. M298.

83. Se t.ex. Margaret R. Hunt, *Women in Eighteenth-century Europe* (London 2010), s. 179–181. Jfr Bladh, *Månglerskor*, s. 59–60, 195 och se även Frigren, *Kotisatamassa*, s. 223–226.

84. Se t.ex. Abreu-Ferreira, 'Neighbors and traders', s. 581–587; Danielle van den Heuvel, 'The multiple identities of early modern Dutch fishwives', *Sigms* 2012:3, s. 587–594.

85. M386.

Självt hade Lassfolk inte tid med butiken, utan hade en föreståndare som hette Westerlund, som senare efter att ha gift sig öppnade egen butik i en soldattorp, som byggdes till med ett rum för butiken. Han deltog i turkiska kriget 1877–78 och kom aldrig tillbaka. Hustrun Anna Greta fortsatte till omkring 1898 då hon gick i konkurs. Sparsam som hon var påstods det att hon blev skinnad av stadens affärsmän, som hon hämtade varor av.⁸⁶

Många gånger är skildringarna av de första lanthandlarna positiva eller neutralt hållna. I en del fall påpekas att handelsmännens skriv- och räknekunnighet kunde utnyttjas av de andra i byn och det kan också framkomma att handelsmännen hade kommunala uppdrag eller höll ”barnaskola”. Är beskrivningarna av kvinnorna mer negativa än dem av män? Också för männens del är skalan bred:

Handeln hade han som huvudsyssla. Bokföringen var troligen enkel, om sådan alls förekom. Enligt Josef Holmström blev han ofta lurad av affärsmän i Vasa, då hans huvudräkning inte hann med deras pennor. Han var klädd i halvlång rock på vardagarna.⁸⁷

I följande citat finns negativa drag i beskrivningen av en utomstående och i citaten ges också hustrun en viss roll:

Handelsman Lönnqvist, född någon gång mellan 1840–48, med snabba ögon och ekorrpås startade en butik redan före 1870. Han hade också garveri och tunnbinderi eller drittelfabrik. Det blev konkurs, men Lönnqvists fru var innehavaren av det mesta och stod inte för hans skulder. Butiken gick i fruns namn och döttrarna skötte kommersen. Butiken var skum med otaliga varor som hängde i taket och alla fjärdingar, tunnor, pyttisar och saltlår som stod på golvet. Två oljelampor hängde där. Vidare fanns det remtyg och seldon, pjäxor och hemgjorda kängor, bläckkärl, träkärl, hyllor med lite tyg, porslin och glasvaror. En järnkamin stod i ena vrån. Alla våtvaror förvarades i träkärl.⁸⁸

De negativa skildringarna kunde också handla om personer från trakten. I ett frågelistsvar berättar exempelvis en dotter om den egna pappans dåliga affärer och om hur butiken ofta fungerade som krog.⁸⁹ I början av 1900-talet blev den kooperativa rörelsen stark, inte minst på den svenskösterbottniska landsbygden, och i det sammanhanget framfördes kritik mot privathandel i moraliska och ideologiska termer.⁹⁰

86. M209.

87. M354.

88. M370.

89. Jfr M354.

90. Ann-Catrin Östman, 'Valio och Enighetens tidiga historia – om smör, språk och kooperativ handel', *Historisk Tidskrift för Finland* 98 (2013:1).

Uttryck för detta märks dock sällan i de texter som studeras här och i frågelistsvaren beskrivs både negativa och positiva aspekter vad gäller de tidiga affärsrörelserna.

I många av svaren upprätthålls dock en viss distans till de människor som beskrivs, något som kan vara en effekt av frågorna och av en ambition att förmedla korrekt kunskap. Att få av respondenterna på ett explicit sätt väljer att skildra egna erfarenheter av handel eller av inköp är värt att notera.⁹¹

Det är också intressant att märka att kvinnor i ett flertal fall omnämns tillsammans med ”ryssar”, det vill säga rysk-karelska gårdfarihandlare, i dessa skildringar av de första lanthandlarna.⁹² Det förefaller dock inte ha varit så att det var kvinnor och de utifrån kommande, som ”rysskarelarna”, som fick de mest negativa omdömena. Det finns heller inget som tyder på att de varor som dessa grupper saluförde tolkades negativt.

Några studier visar att det fanns ett stort intresse och nyfikenhet inför de främlingar som rörde sig på den finländska landsbygden, inte minst de rysk-karelska gårdfarihandlarna som förde med sig vackra varor, nyheter och nya idéer. De gårdfarihandlare som förmedlade varor av olika slag var ofta personer som inte hörde hemma i byn eller i den lilla staden. Även om en del av gårdfarihandlarna utsattes för våld så finns också många exempel på hur dessa uppskattades i lokalsamhället.⁹³

Om att pruta, att ge kredit och gåvor

Med de nya affärerna formerades också ett nytt slag av gemensamma rum i agrarsamhället, en form av offentligt utrymme där inte minst genus och social position påverkade samverkan och konkret inter-

91. Jfr Lönnqvist, 'Kansallismuseon', s. 56–59, samt Olsson, ”Good factual knowledge”.

92. Se t.ex. M215, M360 och M354.

93. Jfr Mervi Naakka-Korhonen och Maiju Keynäs, *Halpa hinta, pitkä mitta. Vienan-Karjalainen laukkukauppa* (Helsinki 1988); Nils Storå, ”Rucksack Russians” in Finland: Peddling and culture contact’, *Ethnologica Scandinavica* (1991); Jfr Anna Sundelin, ”Vackra saker, goda saker, fina saker, köp, köp’. Kringvandrande ryska handelsmän i svenskspråkiga områden i Finland 1850–1920”, Svenska historikermötet, 10–12.5.2017, Sundsvall. Se även Johanna Wassholm & Anna Sundelin, 'Emotions, trading practices and communication in transnational itinerant trade', *Scandinavian Economic History Review* 2018:2.

aktion.⁹⁴ I de tidiga butikerna samlades människor, främst män om senare frågelistvar ska tolkas rätt. Kvinnornas idkande av handel har säkerligen präglats av detta, liksom av äldre former för köpenskap och föreställningar om en offentlighet som kunde kallas agrar. Samtidigt kunde verksamheten – handelsinteraktion – förändra och omforma sociala relationer präglade av bland annat kön och klass.⁹⁵

Hur involverades kvinnorna i olika slag av försäljningspraktiker och hur framställs mötet mellan försäljerskan och kunderna? I dessa skildringar finns många kortfattade exempel på gåvor och i synnerhet de kunder som köpte mera än de andra sägs ha fått lite extra i påsen och därtill kunde barnen få karameller. I många av texterna omnämns att en del av kunderna fick julgåvor. Dessutom skildras prutande,⁹⁶ även om skribenterna sällan beskriver detta på ett mera ingående sätt.

Att ge på köpet var vanligt, likaså att ge julklapp, som kunden t.o.m. kunde begära. [...] På köpet fick man stundom en russinstrut eller karamellstrut, men kunden kunde också bjudas på kontoret och mjukas upp med en sup.⁹⁷

De institutioner och legala ramverk som omgärdade handel förändrades i grunden under andra hälften av 1800-talet, bland annat genom näringsfrihet, uppkomsten av ett bankväsende och ett ökat inslag av långdistanshandel. Jari Ojala och Jari Eilola som har studerat samverkan mellan nya lanthandlare och de köpmän i städerna som försåg de förra med varor pekar på en trögrörlighet i handelspraktiker och på koder för uppförande. De jämför de relationer som uppstod kring de nya lanthandlarna med ”majmiseri”,⁹⁸ ett system

94. Det finns många studier om de urbana affärsutrymmens, varuhusens, betydelse som offentliga rum. I några studier finns även tolkningar av landsbygdsaffärer som social arena. Se t.ex. Lu Ann Jones, 'Gender, race, and itinerant commerce in the rural New South', *Journal of Southern History* 2000:2, s. 297–320. Jfr Hentilä, *Keikkavaaka*, s. 94–95.

95. Se t.ex. Karin Hassan Jansson, Rosemarie Fierbranz & Ann-Catrin Östman, 'Constitutive tasks: Performances of hierarchy and identity', Maria Ågren (ed.), *Making a Living, Making a Difference Gender and Work in Early Modern European Society* (Oxford 2017). Ett intersektionellt perspektiv på handelsinteraktion finns i Jones, 'Gender, race, and itinerant commerce'.

96. Hentilä, *Keikkavaaka*, s. 93–95. I den här doktorsavhandlingen om butiksbiträden i 1900-talets Helsingfors uppmärksammas också problemen kring prutande.

97. M287.

98. Det vill säga de relationer och förbindelser som formades mellan köpmän i städer som köpte bönders varor och som försåg bondehushåll med varor av olika slag.

som de beskriver i termer av reciprocitet och gåvosystem. Således ser dessa forskare en viss uppgång för ett äldre relationsmönster under det sena 1800-talet.⁹⁹

Också historikern Matti Peltonen har lyft fram Marcel Mauss gåvo-begrepp, och han visar att en specifik gåvoinstitution länge existerade på den finländska landsbygden. I handel av olika slag, bland annat mellan bönder och mellan finnar och ester, förekom ”skvättmängel” (det vill säga försäljaren bjöd på en sup) som ett sätt uttrycka reciprocitet och befästa en relation. Att detta antagligen var en homosocial samverkan beaktas inte av Peltonen även om texten bär namnet ”Ölvänner och brännvinsbröder”.¹⁰⁰ De relationer som formades i lanthandeln lånade antagligen drag från andra handelsformer och det gällde bland annat att skapa en förbindelse till kunderna. Var just detta svårare för kvinnorna än för männen? Vi vet förhållandevis lite om kunderna och om deras sociala bakgrund, men antagligen var det ofta män som gjorde sig ett besök till affären. I några svar talas det om ”gubbar”, om män som valde att stanna kvar i affären efter att de hade gjort sina inköp, vilket betyder att det kunde finnas en publik som var intresserad av att betrakta den handelsinteraktion som ägde rum.¹⁰¹

I den längre skildringen över ”Folkliv i Närpes”¹⁰² beskrivs prutandet i relation till kvinnliga lanthandlare. Följande beskrivningar ingår i berättelsen om Lisa Saxén:

Oftast – har det berättats – bad kunderna om prutning, det brukade Janne Juthström under sin livstid berätta, ibland med framgång, men hade olägenheten att de andra kunderna födrade samma tillmötesgående, när förfarandet sipprade ut. I sådana situationer kom handelsmannen att stå i ofördelaktig dager många gånger. På vilka grunder en provision på varorna och hur deras salupris beräknades har ingen tillfrågad kunnat upplysa om.

99. Jari Ojala & Jari Eilola, 'Trust and reputation in mediation. Organisation of retail and wholesale trade, c. 1700–1900 (Finland)', Paper, the 8th annual EBHA-conference: "From Industry to Services" (Barcelona 2004). Jfr M167: "Det var vanligt att parti-handlaren i Vasa vid varoinköp gav en flaska punsch, som sedan de bästa kunderna fick smaka av."

100. Matti Peltonen, 'Ölvänner och brännvinsbröder. Alkoholens roll i byteshandeln mellan bönder på den finska landsbygden under självhushållningstiden', *Alkoholpolitik, Alkoholbolagets tidskrift* 51 (1985), s. 83–90.

101. "Gubbarna brukade sitta länge i butiken efter att de fått sina varor." (M 219) "Om kvällarna samlades byns gubbar i butiken och rökte sina pipor ventilerande dagens händelser och andra byns angelägenheter." (M 282).

102. SLS 906.

Gubbarna rökte med pipa, tuggade rulltobak och mahorka och snus. Själv minns jag när gubbarna rökt sin pipa, tömde de askan i munnen som en sista njutning av den ädla tobaken. Alla dessa varor måste lanthandlaren vara välförsedd med, annars blev det ett knarrande och ett nedsättande av butiksinnehavaren.

”Knubbmorin” i Vörå tillät inte prutning, det framgår av ett av de frågesvar där hon beskrivs.¹⁰³ I den långa skildringen från Närpes finns en passage som visar hur en annan kvinna ställdes inför svåra situationer.

Det fanns på sin tid en kvinnlig lanthandlare i Övermark kommun, fröken Elise Enholm. Hon brukade alltid säga när hon expiderade sina varor: ”Jag prutar bara ni köper”, vilket blev sedan ett talesätt, men när hon gav tillbaka på summan som erlagts förefanns det att hon tagit fullt pris. Detta förfaringssätt minskade hennes anseende som handelsman.¹⁰⁴

En sagesman säger att kreditgivning också kunde ses som ett sätt att hjälpa kunder med tillfälliga problem.¹⁰⁵ I beskrivningen av ”Mamsell Bygden” ingår en kommentar om att det kanske var kreditgivning som drev henne – och de andra tidiga lanthandlarna i samma by – i konkurs. Men detta var något som man hört omtalas och det var antagligen inget som man mindes själv. Samma tolkning görs i några fall även gällande de karelska köpmän som slagit sig ned i Österbotten.

Och eventuellt var det just i det här avseendet som kvinnor och de personer som kom utifrån, de så kallade arkangeliterna som kunde tolkas som annorlunda, ställdes inför större problem. Kanske mötte dessa handelsidkare större krav på tillmötesgående vad gäller gåvor och krediter. Det kan ha varit svårare för dessa grupper att ingå i och utnyttja lokalsamhällets relationer. Å andra sidan kan gårdfarihandlarnas erfarenheter också ha berett dem plats och förbättrat deras positioner. Inte minst i den gruppen fanns vana handelsidkare som kan ha förändrat formerna för köpsläendet.

Handlande kvinnor i retrospektivt material

På vilket sätt kan frågelistmaterial av det här slaget användas för att synliggöra kvinnor som bedrev lanthandel? Dessa nedteckningar visar att kvinnor var involverade i olika former av affärsverksamhet, även om de allra flesta handlanden som omnämns vid namn var män. Det är dock

103. M298.

104. SLS 906.

105. M181.

omöjligt att påvisa kvinnors andel av verksamheten på ett kvantitativt sätt, men utifrån material av det här slaget kan vi synliggöra också den typ av affärsverksamhet som inte syns i offentliga handlingar eller i de tidiga tidningarna. Detta trots att frågelistan som låg till grund för insamlingen var starkt impregnerad av en manlig norm, men ordsmeddelarnas ambition att ge omfattande, sanningsenliga och deskriptiva svar har gjort att också kvinnorna uppmärksammats.

Den handelsverksamhet som synliggörs i dessa frågelistsvar var ofta småskalig men några av de rörelser som kvinnor drev verkar ha varit förhållandevis omfattande. I frågelistsvaren blottläggs också informella handelsformer och det förefaller ha funnits många som också fäste vikt vid de mindre handelsutrymmena.

Ett flertal kvinnor som spelade en stor roll i mannens handelsrörelse beskrivs och i flera fall verkar det som om just kvinnorna var de mest aktiva. Det var inte enbart unga ogifta män som drev de första butikerna på landsbygden utan vi kan också se gifta män som var beroende av hustruns och familjens arbetskraft. I det här avseendet kan verksamheten sägas likna äldre traditioner för kvinnors handelsverksamhet. Dessutom verkar också ogifta kvinnor ha utnyttjat möjligheten till försörjning via så kallad kammarhandel och just härvidlag märks en skillnad gentemot de resultat som tidigare forskning om kvinnors affärsverksamhet i förmodern tid visat.

Flera av kvinnorna skildrades som yrkeskunniga och de verkar ha haft kunskaper som andra inte hade. Intressant nog har flera av kvinnorna tillskrivits epitet som kan tyda på en specifik position. Som personer eller som "persona" framställs de omtalade kvinnorna inte på ett mer negativt sätt än de andra handlandena, i detta avseende finns ingen tydlig skillnad. Däremot förefaller de svårigheter som dessa haft i relationerna till kunderna ha omtalats i något större omfattning än i de skildringar som berörde män. I några fall lyfts svårigheterna fram, bland annat prutande, hantering av krediter och mötet med handelsmännen i städerna. Eventuellt är det så att kvinnorna hade det svårare i de delar av köpsläendet som innefattade gåvor – till exempel i mötet med männen i städerna – eller när kreditgivning av allt att döma fick en större betydelse.

I dessa texter betonas sällan skillnaderna inom agrarsamhället. Några gånger omnämns torpare och de allra fattigaste kvinnorna som sålde kaffe eller bakverk. Tydligt är att klasskillnaderna för kvinnornas

del är underkommunicerade och det är svårt att utifrån dessa texter placera in dessa i lokalsamhällets sociala hierarkier. Av berättelserna framgår dock att kvinnor som kom utifrån, som inte var födda i det lokalsamhälle som skildras, kunde lyckas med sin verksamhet.

Folkloristen Eija Stark har i en forskningspresentation gett exempel på hur tidiga agrara handelsidkare, däribland kvinnor, kunde skildras på ett positivt sätt i finländsk folklöre nedtecknad under slutet av 1800-talet. Enligt Starks preliminära tolkning hänger detta samman med ståndssamhällets nedmontering: den frisläppta handeln minskade klassklyftorna och erbjöd nya möjligheter också för bondebefolkningen.¹⁰⁶ Tonen i de skildringar som finns i den här insamlingen är också förhållandevis positiv.

Frågan är i vilken omfattning materialet kan sägas avspegla föreställningar och normer i det sena 1800-talets samhälle. Kanske är det så att de kortfattade sätten att beskriva kvinnorna som informanterna ger uttryck för återspeglar något väsentligt från den tid de minns. Givet är dock att dessa informanter inte gör någon stor sak av att det var kvinnor som bedrev handelsverksamhet och som var yrkeskunniga – detta förefaller ha varit accepterat och normalt.

106. Eija Stark, 'Finnish folktales on peddlers', paper presented 18.9.2017. Åbo Akademi. Jfr Birgitta Skarin Frykman, *Larsmässemarknaden. En folklig karneval i 1800-talets Göteborg* (Göteborg 1993), s. 18–22.